

הערה בדין צרורות

ראשי פרקים

1. הקדמה
2. חצי נזק צרורות - הלכתא גמירי לה
3. הקשיים העולים מקיומה של ההלכתא
4. הצגת הקשיים בפרשנות הגמרא למקורות התנאיים
5. פשוטם של המקורות התנאיים
6. מדוע סטה הבבלי מפשטן של המקורות התנאיים (הצגת השוני בין תפיסת המשנה לתפיסת הגמרא במבנה מערכת דיני הניזקין)

1. הקדמה

דין צרורות הינו הלכה מוסכמת בתלמוד הבבלי. מדובר בדין ייחודי וחריג אשר איננו משתייך למסגרות הרגילות של דיני נזיקין. אנסה להוכיח כי ההבנה שתשלום חצי הנזק בנוזקי צרורות קיים כדין עצמאי ויחודי, איננה נובעת מפשטי המשניות, וכי יתכן שלא היה ידוע בצורתו הנוכחית לכותבי המשנה, ואולי אף לחלק מהאמוראים. אנסה להוכיח כי הבבלי הוצרך לחדש דין חריג זה בגלל תפיסותיו במבנה מערכת הניזקין.

2. חצי נזק צרורות – הלכתא גמירי לה

משנה (פ"ב מ"א):

כיצד הרגל מועדת לשבר בדרך הילוכה? הבהמה מועדת להלך כדרכה ולשבר, היתה מבעטת, או שהיו צרורות מנתזין מתחת רגליה, ושברה את הכלים – משלם חצי נזק.

גמרא (יז ע"ב):

איבעיא להו: היכי קאמר? היתה מבעטת והזיקה בביעוטה או צרורות כאורחיהו – משלם חצי נזק, ורבנן היא, או דלמא היתה מבעטת והזיקה בביעוטה או צרורות מהמת ביעוט – משלם חצי נזק, הא כי אורחיה – משלם נזק שלם, ומני – סומכוס היא?...

משמע בגמרא, שצרורות אינם גדר של "משונה"¹, והסיבה שבעטיה משלמים חצי נזק בלבד היא העובדה שצרורות הם נזקי כוחו ולא גופו. ע"פ דרך זו מסבירה הגמרא (יז ע"ב) גם את הברייתות שבהן חלקו סומכוס ורבנן:

1. תנו רבנן: בהמה מועדת להלך כדרכה ולשבר כיצד? בהמה שנכנסה לחצר הניזק והזיקה בגופה דרך הלוכה ובשערה דרך הלוכה... וחמור כמשאו משלם נזק שלם, סומכוס אומר: צרורות וחזיר שהיה נובר באשפה והזיק – משלם נזק שלם.

הזיק? פשיטא! אלא אימא התיו והזיק משלם נזק שלם.

צרורות מאן דכר שמויהו? חסורי מחסרא, והכי קתני: צרורות כי אורחיהו חצי נזק, וחזיר שהיה נובר באשפה והתיו והזיק – משלם חצי נזק. סומכוס אומר: צרורות וחזיר שהיה נובר באשפה והתיו והזיק – משלם נזק שלם.

¹ הגורר תשלום ח"נ מדין תמות.

11. תנו רבנן: תרנגולין שהיו מפריחין ממקום למקום ושברו כלים, בכנפיהן – משלם נזק שלם, ברוח שבכנפיהן – משלמין חצי נזק. **סומכוס אומר: נזק שלם.**

111. תניא אידך: תרנגולין שהיו מהדסין על גבי עיסה ועל גבי פירות ומינפו או ניקרו – משלם נזק שלם. העלו עפר או צרורות – משלמין חצי נזק. **סומכוס אומר: נזק שלם.**

כלומר: רבנן סברי, שעל כוחו משלם חצי נזק, ואילו סומכוס סבר, שעל כוחו משלם נזק שלם.

עניין זה קשה לרבא ממה נפשך:

...אמר רבא: בשלמא סומכוס קסבר כחו כגופו דמי, אלא רבנן – אי כגופו דמי, כוליה נזק בעי לשלם, ואי לאו כגופו דמי, חצי נזק נמי לא לשלם?

ולכן:

הדר אמר רבא: לעולם כגופו דמי, וחצי נזק צרורות הלכתא גמירי לה.

כלומר: דין צרורות הוא דין חריג במערכת דיני הניזקין, דין שלא מתישב עם ההגיון המוכר לנו. בפשטות, מהקביעה: "הלכתא גמירי לה" היה נראה לומר, שמדובר בהלכה למשה מסיני (או ממקור אחר בר סמכא), שגם אם אין מבינים אותה, מקבלים אותה. אולם, בניגוד להבנה זו, נראה שמקורה של הלכה זו לא היה ידוע עד זמנו של רבא, וכפי שאפשר להראות בשתי הדוגמאות שלקמן:

1. ...תויבתא. והלכתא – פלגא נזקא קנסא. תויבתא והלכתא? אין. טעמא מאי הויא תויבתא – משום דלא קתני כמו שהזיק, לא פסיקא ליה, כיון דאיכא חצי נזק צרורות, דהלכתא גמירא לה, דממונא הוא, משום הכי לא קתני.

(טו ע"ב)

על פי פשטות הלשון, הגמרא תמחה איך ניתן לקבל את ההלכה למרות התיובתא. משמע שבשלב בו הגמרא קבעה "תויבתא" לא עמדה בפניה ההלכתא של "חצי נזק צרורות"².

2. אצלנו בגמרא רבא מנסה בתחילה לישב את דין הצרורות בתוך ההגיון המוכר של מערכת דיני הניזקין, ורק בשלב שני, לאחר שלא נמצא לדין הצרורות מקום בהגיון המוכר, מגיע רבא ל"הלכתא גמירי לה", דבר שמעיד שגם לרבא עצמו לא היה ידע מוקדם לגבי יחודיותו של דין הצרורות.

3. הקשיים העולים מקיומה של ההלכתא

ההבנה כי מדובר בהלכתא יחודית העוסקת בצרורות, מעוררת קשיים רבים, הן מצד עצמות ההלכתא (להלן א-ג), והן מצד ישומה במערכת דיני הניזקין המוכרת (להלן ד-ה):

- א. עצם מציאותה של הלכתא שאינה כפופה, ואינה משתלבת בהגיון המוכר של דיני ניזקין.
- ב. העובדה שהמשנה הראשונה בפרק שילבה את דין הצרורות עם "היתה מבעטת", כאשר לפי הבנה זו מדובר בשתי סיבות שונות מדוע התשלום הוא חצי נזק בלבד. כמו כן קשה, שהרי במשניות מוכרת לנו רק חלוקה אחת בין נזק שלם לחצי נזק, והיא מופיעה בפ"א מ"ד: "מה בין

² אמנם אין מכאן ראיה גמורה. אפשר להסביר שהשאלה היא למה נקטו לשון תויבתא ולא לשון קשיא.

תם למועדי אלא שהתם משלם חצי נזק מגופו, והמועד משלם נזק שלם מן העליה", כך שבמשניות תשלום חצי נזק מעיד על תשלום עבור נזק לא מועד.

ג. השלב המאוחר שבו נתגלתה מציאותה, כפי שראינו בדף טז ע"ב ובסוגיין. כמו כן, האמראים הדנים בעניין צרורות הם מתקופה מאוחרת (דור חמישי ואילך).

ד. לאיזה אב משייכים את הצרורות - קרן מצד חצי נזק או רגל מצד אורחיה.

ה. גם לאחר השיוך לאב מסויים נשאלת השאלה עד כמה לדמיון לאב השני יש משמעות הלכתית, וכפי שנראה מהבעיות הבאות:

בדף יח ע"ב:

בעי רבא: יש העדאה לצרורות או אין העדאה לצרורות - לקרן מדמינן ליה, או דלמא תולדה דרגל הוא?...

בדף יט ע"א:

בעא מיניה רבי ירמיה מרבי זירא: היתה מהלכת ברשות הרבים והתיוה³ והזיקה, מהו - לקרן מדמינן ליה והייבת, או דלמא תולדה דרגל הוא, ופטורה? אמר ליה: מסתברא, תולדה דרגל הוא⁴.

4. הצגת הקשיים בפרשנות הגמרא למקורות התנאים

נחזור לדיון הגמרא בברייתות שהובאו לעיל.

תנו רבנן: בהמה מועדת להלך כדרכה ולשבר כיצד?... משלם נזק שלם, סומכוס אומר: צרורות וחזיר שהיה נובר באשפה והזיק - משלם נזק שלם.

על דברי סומכוס שואלת הגמרא:

הזיק? פשיטא! אלא אימא התיו והזיק משלם נזק שלם.

לפי הסבר הגמרא, שצרורות הינן גדר בפני עצמו, העיקר ("התיו והזיק") חסר מן הספר.

עוד שואלת הגמרא:

צרורות מאן דכר שמיהו?

שהרי ע"פ שיטתה צרורות הינן גדר בפני עצמו, ואינו עניין לברייתא העוסקת בבהמה המועדת להלך כדרכה ולשבר. עונה הגמרא ודוחקת:

חסורי מחסרא, והכי קתני: צרורות כי אורחיהו חצי נזק, וחזיר שהיה נובר באשפה והתיו והזיק - משלם חצי נזק. סומכוס אומר: צרורות וחזיר שהיה נובר באשפה והתיו והזיק - משלם נזק שלם.

כלומר: הגמרא ע"פ שיטתה נזקקת לשנות את הברייתא מעיקרה.

³ לפי גרסא אחרת: "ובעטה והתיוה והזיקה".

⁴ בדפים אלו מופיעות בעיות נוספות בנוגע לדיון זה.

הגמרא דנה בברייתא נוספת המופיעה בדף יז ע"ב:

תא שמע: הידוס⁵ אינו מועד, ויש אומרים: הרי זה מועד.

משום מה, לא מוכנה הגמרא לקבל את הברייתא כפשוטה, ולהבין שיש מחלוקת האם היזק שבא ע"י רקידת התרנגולים נחשב מועד או אינו מועד. לשיטתה מעמידה הגמרא בהידוס והתיז, ומעמידה את המחלוקת בעניין אחר⁶. גם כאן נמצא כי העיקר חסר מן הספר, ויש לשאול גם מה אילץ את הגמרא לפרש את הברייתא באופן דחוק כל כך.

מקרה נוסף בו דנה הגמרא מופיע במשנה פ"ב מ"ג:

הכלב שנמל חררה והלך לגדיש, אכל החררה והדליק את הגדיש – על החררה משלם נזק שלם ועל הגדיש משלם חצי נזק.

גם כאן דוחקת הגמרא (יח ע"א) את המשנה, ומסבירה כי מדובר בנזקי צרורות, וצריך עיון מדוע לא למדה אותה כפשוטה.

5. פשוטם של המקורות התנאיים

מן האמור לעיל נראה, שפשטם של כל המקורות התנאיים הוא, שזק הנוצר ע"י צרורות אינו גדר בפני עצמו אלא מציאות של נזק הנעשה במצב של תמות. אם אכן נפרש, שהצרורות הינם מקרה רגיל של תשלומי חצי נזק מדין תמות, יפורשו כל המקורות הנ"ל בפשטות:

א. משנתנו (פ"ב מ"א) היא אכן המשך ישיר של המשנה בפ"א מ"ד, העוסקת בתמין ובמועדין. גם ביעוט וגם צרורות אינם בכלל המועדים, על כן משלמים בהם רק חצי נזק. מבנה המשנה לפי זה אחיד יותר וסדיר יותר.

ב. בברייתא העוסקת במחלוקת סומכוס ורבנן נמנעים הקשיים. ההתזה אינה גדר בפני עצמו אלא אחד המקרים של היזק חזיר הנובר באשפה, ואי אפשר לומר, שהעיקר חסר מן הספר. גם לא צריכים להוסיף גדר נוסף לנושא הברייתא: "הבהמה מועדת להלך כדרכה ולשבר כיצד?" דהינו נזקי הליכת הבהמה, וכן לא צריך לומר: "חסורי מיחסרא והכי קתני". נושא הברייתא הוא בפשטות מחלוקת סומכוס ורבנן בשאלה האם הבהמה מועדת לנזקי צרורות, או שמא נזקי צרורות הם נזקי רגל תמה.

ג. הברייתא: "הידוס אינו מועד, ויש אומרים: הרי זה מועד", מתבארת כפשוטה.

ד. גם המשנה בעניין "הכלב שנטל חררה" מתבארת כפשוטה.

⁵ רקידת התרנגולים - רש"י ד"ה הידוס.

⁶ כאשר ההעמדה הסופית היא - תליה במחלוקת סומכוס ורבנן.

6. מדוע סטה הבבלי מפשטן של המקורות התנאים

נראה לענ"ד כי יש הבדלים משמעותיים בין מבנה מערכת הניזיקין, כפי שנראה מתוך המשנה, ובין המבנה כפי שנראה מתוך הגמרא. מערכת הניזיקין לפי המשנה איננה מערכת של אבות ותולדות, אלא מושתתת על העקרונות:

א. "הצד השווה שבהן שדרכן להזיק⁷ ושמירתן עליך" (משנה פ"א מ"א).

ב. "כל שחבתי בשמירתו הכשרתי את נזקו" (שם מ"ב).

האבות הם המקור לדיני נזיקין מן התורה, ואף מלמדים אותנו דינים ייחודיים ופרטים שונים, אך בכל מקרה הם לא מהווים את סיבת החיוב בנזק ספציפי.

אמנם, בפרק א' משנה א' אפשר להבין כי האבות הם סיבת החיוב, והגדרת הצד השווה היא רק סיכום הפרטים העולים מהאבות, אולם מהמשניות הבאות נראה כי לא האבות, אלא הכלל של הצד השווה, הוא המהווה את סיבת החיוב, שהרי בהמשך הפרק המשנה עוסקת בכללים שאינם קשורים לאבות מסויימים: סוגי הנכסים, דיני התשלומים ועוד. גם הדיון במשנה בעניין תמות ומועדות החל מפרק א' מ"ד איננו צמוד לאב מסוים, או מושפע משייכות לאבות מסויימים.

כמו כן העיסוק במושגים כמו שן ורגל, אשר הינם מושגים חדשים (ואינם זהים לאבות במשנה, ויתכן שאף אינן מופיעים בה⁸), מצביע על אי רלוונטיות של האבות המקוריים.

אמנם בהמשך הפרקים חוזרת המשנה לעיסוק באבות⁹. אך נראה ששימוש זה באבות נובע מכך שהם המזיקים המצויים והשגוריים.

לעומת המשנה, בגמרא הבבליה בולט השימוש באבות ותולדות. נראה שההשתייכות לאבות קובעת את עצם החיוב. ניתן לראות זאת מסוגיית הגמרא בריש מכילתין (דף ב ע"ב) בעניין "תולדותיהן כיוצא בהן":

...מאי שנא קרן? דכוונתו להזיק וממונך ושמירתו עליך! הני נמי כוונתן להזיק וממונך ושמירתו עליך! אלא תולדה דקרן כקרן... מאי שנא שן? דיש הנאה להזיק וממונך ושמירתו עליך! הני נמי יש הנאה להזיק וממונך ושמירתו עליך! אלא תולדה דשן כשן... מאי שנא רגל? דהזיקו כצויו וממונך ושמירתו עליך! הני נמי הזיקו כצויו וממונך ושמירתו עליך! אלא תולדה דרגל כרגל... מאי שנא בור? שכן תחילת עשייתו לנזק וממונך ושמירתו עליך! הני נמי תחילת עשייתו לנזק וממונך ושמירתו עליך! אלא תולדה דבור כבור¹⁰... אלא תולדה דמכבעה כמכבעה... מאי שנא אש? דכח אחר מעורב בה וממונך ושמירתו עליך! הני נמי כח אחר מעורב בהן וממונך ושמירתו עליך! אלא תולדה דאש כאש, וכי קאמר רב פפא אתולדה דרגל. רגל, הא אוקימנא תולדה דרגל כרגל? בחצי נזק צרורות, דהלכתא נמירי לה...

⁷ כאשר במכילתא דר"י (מס' דניזיקין פרשה יד ד"ה שלם ישלם) מופיע: "...שדרכן להזיק וממונך ושמירתן עליך", וכן מופיע במשנה הנדפסת בדפי הרי"ף.

⁸ עיין לדוגמה מחלוקת רב ושמואל בדף ג ע"ב, ובעקבותיה מחלוקת רבי יהודה ורבא שם, ובדף ד ע"א.

⁹ ובהתאם לסדר הופעתם במשנה הראשונה: שור: פ"ג מ"ח - פ"ה מ"ד, בור: פ"ה מ"ה - עד סוף הפרק. המבעה: פ"ו מ"א - מ"ג. ההבער: פ"ו מ"ד - סוף הפרק.

¹⁰ בהקשר זה מובאת מחלוקת רב ושמואל בעניין אבנו סכינא ומשאו שהניחם ברה"ר והזיקו. לשון הגמרא שם "היינו בור" או "היינו שור" מלמדת שהבור והשור הינם סיבות החיוב.

ניתן לראות כי ההגדרה של האב, המשמשת מכנה משותף של האב ושל התולדה, מהווה על פי הסוגיה את סיבת החיוב. ניתן לראות זאת גם בסוגיות נוספות.

הבבלי א"כ מסווג את הנזקים לאבות המהווים מקור לחיוב. סיווג הנזקים נעשה ע"פ אופי ומהות הפעולה ולא ע"פ דמיון או סממנים חיצוניים, וכפי שמצינו לגבי תולדות הקרן: "תולדה דקרן מאי היא? נגיפה נשיכה רביצה ובעיטה... נשיכה תולדה דשן היא?! לא, שן יש הנאה להיזקה, הא אין הנאה להיזקה" (ב ע"ב). נמצא כי הבבלי מסדר את כל מקרי הנזק במערכת המסווגת לפי מהות. את תשלום הח"י הבבלי בוחר לשייך דוקא לקרן, שהרי הבבלי (טו ע"א) תולה את המחלוקת "פלגא נזקא קנסא" או "ממונא" בשאלה האם "סתם שורים בחזקת שימור קיימי". נאמן לדרכו, הבבלי מבצע שיוך זה ע"פ קריטריון של מהות - "לאו אורחיה"¹¹. לנזקי צרורות אין מאפיין יחודי מהותי (באופי הפעולה), אלא מאפיין סטאטיסטי בלבד, דבר שלא מאפשר את שיוך דין החצי נזק בצרורות לדין חצי הנזק של שור תם, שהרי השיוכים בבבלי, כמו שהוצג לעיל, מתבססים על דמיון שבמהות¹². נמצא כי הבבלי, נאמן לדרכו, חייב ליצור "הלכתא" יחודית ע"מ להסביר את תשלום החצי נזק בצרורות.

לעומת הבבלי, המשנה עצמה לא הוצרכה לחידוש זה. המשנה מתבארת בפשטות אם נאמר שמדובר בתשלומי תם רגילים¹³. משניות רבות אשר הוסברו באופן דחוק על ידי הבבלי, פשוטות לחלוטין, אם נקבל את אשר טענתי במאמר זה.

¹¹ אפשר להוכיח כי "לאו אורחיה" הוא קריטריון שבמהות ולא מאפיין המציין חריגה סטאטיסטית, מהעובדה שזקקי צרורות, שהם ודאי נדירים מבחינה סטאטיסטית, מוגדרים בבבלי (יח ע"א) כ"אורחיה".

¹² אפשר לומר בדרך אחרת, שלנזקי צרורות יש את אופי הנזק של האב "רגל", אבל כיון שהבבלי שייך את דין חצי נזק דוקא לקרן, הוא אינו יכול לחבר בין תשלום ח"י בצרורות לתשלום ח"י בקרן.

¹³ כאשר במשנה נגדיר תמות ומועדות כהגדרות הנובעות מחריגות סטאטיסטית.